

Türkçe Ders Kitaplarında Ses Olayları

Yıldız YENEN AVCI¹

Geliş Tarihi: 22.04.2014 Kabul Tarihi: 05.12.2014

Öz

Bu makalede; Türkçe ders kitaplarında yer alan ses olaylarının öğretilme durumu betimlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ses olaylarının programdaki yeri üzerinde durulmuş, sonrasında da bu konunun diğer dil kuralları ile olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi modelindedir. Ses olaylarının işleyişine yönelik tespitler 2013-2014 Eğitim - Öğretim Yılı içinde okutulması karara bağlanan Türkçe ders kitapları (6, 7 ve 8. Sınıflar) aracılığıyla elde edilmiştir. İncelenen kitaplarda; ses olaylarının gerektiğince yer almadığı, etkinliklerle desteklenmediği, çoğunun sezdirilme düzeyinde kaldığı, bazılarının ise öğretilmeden değerlendirmeye dâhil edildiği görülmektedir. Ayrıca terimleri adlandırmada bir birliğin olmadığını ve bu durumun karmaşaya sebep olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak; ses olayları, birçok konuya temel olmakta ve kavramlar arasındaki ilişkiyi sağlayarak dilin diğer kurallarının öğretilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Türkçe dersinin işleyişinde; dilin özelliklerinin ve yapısının bilinmesinde önemli olan bu konunun öğretimine daha fazla yer verilmeli; ses olaylarının etkinlikler yoluyla pekiştirilmesi ve tekrar edilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar sözcükler: Dil bilgisi, ses olayları, ders kitapları, Türkçe Öğretim Programı.

¹ Dr., MEB, Öğretmen; y_yenen@hotmail.com

Sound Events In Turkish Course Books

Submitted by 22.04.2014 Accepted by 05.12.2014

Abstract

In this study; teaching status of sound events in the Turkish course books were described. For this purpose, primarily it is focused on the place of sound events and later it is drawn attention to this tissue in its relations with other language rules. The study is document review model which is one of qualitative research methods. The determinations concerning the functioning of sound events were obtained by way of Turkish (6th, 7th and 8th classes) course books which determined to be taught in 2013-2014 academic year. In the investigated books; it is seen that sound events have not taken place when required; have not to be supported by activities; many of them have not remained at the level of adumbration; some of which have been included in the evaluation not being taught. Also it is possible to say that there has been not a union in naming the terms and this situation has not caused the complexity.

As a result; sound events are basis of many issues and provide convenience in teaching other rules of the language by the providing relationship between the concepts. In the functioning of Turkish lesson; it is important to teaching of this subject should be given more space to know the properties and structure of the language. Sound events should be provided to reviewed and consolidate through activities.

Key words: Grammar, sound events, course books, Turkish Education Program.

Giriş

İnsanlar duygu, düşünce aktarımında yüz, vücut ve ses işaretleri gibi çeşitli vasıtalar kullanagelmışlerdir. Sesle yapılan işaretler zamanla gelişerek çok geniş ve zengin bir sistem hâlini almış ve bundan diller (langue) meydana gelmiştir (Banguoğlu, 1979: 17). Bildirişimin ve güçlü bir sistemin aracı olan dil aynı zamanda insanı yücelten, onurlandıran, ona saygınlık kazandıran sosyal bir kurumdur. Çünkü insanoğlu zekâsını, düşüncelerini ve isteklerini dil ile dışa vurur, dil ile paylaşır (Sağır, 2002: 1). Bilgin'e göre (2006: 1) sesli ve yazılı göstergeler dizgesi olan dil yaşamı kolaylaştıran, birikimleri aktaran, ilişkileri zenginleştiren düşünsel bir üretimdir. Dilbilim üzerine çalışmalar yapmış olan Aksan (2000: 13) da dilin sosyal boyutuna değinir. Haberleşme açısından dünyadaki en gelişmiş bildirişme dizgesinin insan dili olduğunu ifade eder. Dil olmadan insanların birlikte yaşamalarının, anlaşmalarının söz konusu olamayacağını, bu unsurun topluluğu topluma dönüştürdüğünü; dilin bireyi ulusuna, yurduna, geçmişine sıkı sıkıya bağlayarak geçmiş ile gelecek arasındaki zincirin bir halkası durumuna getirdiğini dile getirir. Ayrıca bir topluma ait pek çok özelliğin –gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim ve sanata katkıları vb.- o toplumun diline yansıdığını ve yine o toplumun dilinden izlenebildiğini savunur. Psikolojik ve biyolojik açıdan bakıldığında ise dil insanın en temel, fakat aynı zamanda en karmaşık niteliğidir. Dilin kökeninde bulunanlar ve işleyişindeki karmaşıklıklar, dil teorilerinin ortaya çıkmasına ve dilde farklı yaklaşımların izlenmesine neden olmuştur (Karakaya, 2007: 7). Bu öğretim modelleri; Davranışçı, Bilişsel ve Yapılandırıcı Yaklaşım'dır.

Ülkemizde uzun yıllar kullanılan davranışçı yaklaşımda katı bir dil bilgisi verilmiş ve dilin yapısı üzerinde çok durulmuştur. Dil bilgisi öğretimi için uzun yıllar öğrencilere verilen çeşitli araştırmalar ve sürekli tekrarlarla kurallar öğretilmeye çalışılmıştır. Çoğu zaman dil bilgisi kuralları ezberletilmiştir. Bu şekilde yürütülen geleneksel dil bilgisi öğretimi, kullanılan ve yaşayan dilin bir kısmını öğretmesi ve anlamayı geri planda bırakması yönüyle çok eleştirilmiştir (Dolunay, 2012: 105-106). Bilişsel Dil Yaklaşımı'nın öne çıkan ismi ise, Noam Chomsky'dir. Yapısalcılıktan ve davranışçı yaklaşımlardan keskin bir şekilde ayrılarak üretken dil bilgisi teorisini geliştiren Chomsky'e göre evrensel dil bilgisi kurallarının yanında her dilin kendine özgü kuralları vardır. Diller hem evrensel dil bilgisini hem de kendi kurallarını kullanırlar. Bu da cümle öğelerinin farklı biçimlerde düzenlenmesini mümkün kılar. Bu yüzden üretken-dönüşümlü dil bilgisi, bir doğal dildeki sınırlı sayıdaki kuralla, dil bilgisine uygun sonsuz sayıda cümle üretebilecek bir dil bilgisi modelidir (Demir ve Yılmaz, 2005: 29-33).

Dillerin bağlı oldukları dil bilgisi kaideleri ve kullanımlarında “kelime sesleri” açıkça farklı olmasına rağmen, Chomsky onların bütünüyle kesin evrensel nitelikleri paylaştıklarına inanır ve bunların doğuştan olduğunu ileri sürer. Ayrıca çocukların dili doğal olarak elde ettiklerini, konuşmanın yapısını değerlendirmede ve analizinde onlara destek olan nörolojik yapı ile doğduklarını iddia eder. Chomsky’nin dil teorisine göre sosyal tecrübe ve öğretme-öğrenme çalışmaları dil gelişiminde temel rolü oynar. Okuma ve yazma etkinlikleri dili öğrenmenin, öğretmenin ve yeniden oluşturmanın yeni şekillerini ortaya koymakta daha fazla yarar sağlar (Karakaya, 2007: 18).

Bilişselci Yaklaşım, özellikle uygulama alanında dil öğretimi ile dil bilgisi öğretimine işlevsel bir açıklama getirememiştir. Uygulama sürecindeki yetersizliği sebebiyle Davranışçı Yaklaşım’ın dil öğretimi alanında uzun yıllar etkili olmasına neden olmuştur (Onan, 2012: 74). Dil öğrenme sürecine gelişimsel ve etkileşimsel yaklaşan Yapılandırıcı Yaklaşım günümüz eğitim sisteminin temelini oluşturan öğretim modelidir. Yapılandırıcı dil yaklaşımı çocukta dil öğrenme sürecini bebeklikten başlayarak ele almakta ve üst düzey öğrenmeye kadar incelemektedir. Bu süreçte dilin etkileşimsel olarak öğrenildiği vurgulanmaktadır. Dil becerileriyle zihinsel becerilerin ilişkili olduğu, birbirini geliştirdiği, çeşitli zihinsel beceriler gelişmeden bazı dil bilgisi kurallarının öğretilmemesi gerektiği açıkça belirtilmektedir (Güneş, 2007: 265-266).

Bilişselci Yaklaşım’ın tersine, Yapılandırıcı Yaklaşım’da öğrenme, bireyin aktif çabalarıyla oluşmakta ve zihinde yapılanmaktadır. Dil bilgisi kurallarının ezberletilmesi yerine çeşitli etkinliklerle sezdirilmesi gerektiğini ve dil merkezli iletişim ortamlarında çocuğa yararlı olabilecek şekilde yapılmasını savunmaktadır. İşlevselliğin ön plana çıktığı bu öğretim modelinde, öğrenilen dil kurallarının okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinin gelişimine katkıda bulunması hedeflenmektedir (Onan, 2012: 74-75). Öğrenci merkezli anlayışa, çoklu zekâ kuramına, zihinsel becerileri geliştirmeye ve bilgiyi yapılandırmaya odaklanan Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı’nda öğrencilerin aşağıdaki becerileri kazanmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2004: 13):

Analiz, sıralama, sınıflama, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme,

Bilgiyi araştırma, keşfetme, yorumlama ve zihninde yapılandırma,

Kendini ifade etme, iletişim kurma, arkadaşlarıyla işbirliği yapma, tartışma, problem çözme, ortak karar verme ve girişimcilik

Programda yukarıda belirtilen zihinsel ve üst düzey becerilerin kazanması için “*Bu becerilerin kazanılması ve geliştirilmesi, öğrencilerin dili doğru ve etkili kullanmalarına bağlıdır* (MEB, 2004: 13).” ilkesi benimsenmektedir.

Göğüş’e göre; dil bilgisi bir dilin sesleri, sözcük türleri, bunların yapıları, tümce olarak dizilmeleri ve tümce içindeki görevleri, çekimleriyle ilgili kuralları inceleyen bir dil bilimi dalıdır. Her dilin kendine özgü kuralları bulunduğu için, ayrı bir dil bilgisi vardır (1978: 337). Sesleri, sözcükleri, cümleleri inceleyen ve daha doğru, daha kusursuz düşünmemize yardımcı olan dil bilgisi doğru konuşmamızda ve yazmamızda etkili olur (Kavcar, Oğuzhan ve Sever, 2005: 74).

Trafikte akışın kolay ve hızlı sağlanabilmesi için trafik kurallarına ihtiyaç olduğu gibi, yazılı ve sözlü anlatımda da etkili ve güzel konuşmanın en önemli unsuru dilin kurallarına göre hareket etmektir (Ünalın, 2006: 118). Dil bilgisi, dilin kurallarını öğreten bir bilim olduğu için, gençlerin dinlediklerini ve okuduklarını anlamalarında, konuşmalarında, yazmalarında görülen yetersizlikler ve dil yanlışları, genellikle dil bilgisi eğitiminin eksikliğine bağlanır ve bunların giderilmesi için daha çok dil bilgisi öğretmek gerektiği sanılır. Bundan dolayı her ülkede anadili eğitimi dil bilgisi egemenliği altında bulunmuştur. Oysa bu kanı yanlıştır: Okuduğunu, dinlediğini anlamak, apayrı bir eğitim ister (Göğüş, 1978: 337). Ana dili öğretimi süresince yürütülen dinleme, konuşma, okuma ve yazma öğrenme alanlarına yönelik etkinliklerde dil bilgisi yardımcı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Çünkü doğru anlama, anlatma, okuma ve yazmanın temelinde dil bilgisi kurallarının doğru öğrenilmiş olması yatmaktadır (Temizkan, 2012: 131).

Dil bilgisi öğretimi okulda büyük oranda Türkçe dersinin içinde ele alınmaktadır. Yeni Türkçe (1-5 Sınıflar) Öğretim Programı’yla birlikte ayrı bir ders olarak ya da ayrı bir öğrenme alanı olarak değil, Türkçe dersinin diğer öğrenme alanlarıyla birlikte öğretilmesi ön görülmüştür. Bu uygulama yapılandırıcı yaklaşımın sarmal anlayışından kaynaklanmaktadır. Bütün öğrenme alanları öğrencilere sarmal olarak verilmiştir. Dil bilgisi etkinlikleri ise öğrencilere verilen dinleme veya okuma metinlerinden seçilmektedir. Bu durum öğrencilerin öğrendikleri metinlerle dil bilgisi kurallarını birleştirmelerini gerektirmektedir. Metin dışından ve birbirinden kopuk etkinlikler, öğrencilerin dil bilgisini zihinlerde yapılandırmalarını güçleştirmektedir. Böylece etkinliklerin sarmal olarak sunulması öngörülmüştür (Güneş, 2007: 262). Dil bilgisi; İlköğretim Türkçe dersi (6,7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı’nda ise şöyle ifade edilmiştir:

Dil bilgisi; bir dilin dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma öğrenme alanlarını destekleyen kurallar bütünüdür. Öğrenci açısından Türkçenin yapısını oluşturan ve işleyiş kurallarını tanımlayan bilgilere sahip olmak oldukça önemlidir ancak daha da önemli olan bu kuralların konuşma, yazma, dinlemeyle ilgili dil etkinliklerinde uygulanmasıdır. Dolayısıyla dil bilgisi öğretimi kuramsal bilgilere değil, uygulamaya dayanmalıdır.

Programda, Türkçenin kurallarıyla ilgili kazanımlar, öğrencilerin düzeylerine uygun olarak ve aşamalı bir biçimde verilmiştir. Dil bilgisinde kolaydan zora ilerleyen bir sıra izlenmiş olup konuların birbiriyle olan ilişkileri gözetilmiştir. Türkçeyle ilgili kural ve bilgilerin örneklerden hareket edilerek verilmesi daha doğru olacaktır (MEB, 2006: 7-8).

Yeni Türkçe Öğretim Programı 1-5. Sınıflar için kural öğretmek yerine sezdirmeyi esas alan yaklaşımı benimsemekte; 6,7 ve 8. Sınıflar için ise; hedeflediği kazanımları diğer temel beceriler (okuma, dinleme/izleme, yazma, konuşma, görsel okuma) ekseninde vermeyi amaçlamaktadır. Bu makalede Türkçe ders kitaplarında yer alan ses olaylarının öğretilme durumu betimlenmekte; ses bilgisi ile dilin diğer kuralları arasındaki yapısal ve işlevsel ilişkiye dikkat çekilerek ses öğretiminin önemi üzerinde durulmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi modelindedir. Yıldırım ve Şimşek'e (1999: 218) göre doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Çalışmanın evrenini; 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı içerisinde okutulması karara bağlanan 6,7 ve 8. Sınıf Türkçe ders kitapları; örneklemi ise her biri farklı düzeye ait öğretmen kılavuz kitapları oluşturmaktadır:

Komisyon (2013a). *İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.

Komisyon (2013b). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.

Derya Şahin (2013). *İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Ada Matbaacılık.

1. Türkçe Öğretim Programı'nda Ses Olayları

İkinci Kademe için hazırlanan Türkçe Öğretim Programı'nda ses olayları ile ilgili kazanım (K), açıklama (A) ve etkinlik örnekleri (E) aşağıda verilmiştir (MEB, 2006: 16-50):

Dinleme/İzleme Becerisi:

(K) Dinlediklerini/izlediklerini dil ve anlatım yönünden değerlendirir.

Konuşma Becerisi:

(K) Uygun yerlerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar.

Okuma Becerisi:

(A) ... Örnek okumadan hareketle telaffuzu zor olan kelimeler; vurgu ve tonlama gerektiren cümlelerin okunuşuyla ilgili alıştırmalar yapılır.

(A) Gerekli yerlerde vurgu, tonlama, duraklama ve ulama yapılır.

Yazma Becerisi:

(A) Kalınlık –incelik uyumu, ünsüz benzeşmesi ve ünlü düşmesine uğrayan kelimelerin, yazımı karıştırılan kelimelerin, yazımı karıştırılan kelimelerin (hiçbir, hiçbir şey, her şey vd.), soru eki mi'nin, bağlaç olan de ve ki'nin, kısaltmalar ve kısaltmalara getirilen eklerin yazımı ele alınır. Ses olaylarına dayalı yazım kuralları verilirken ilgili ses olayları da açıklanır. (6. Sınıf)

(E) “Geldiğimde Sen Yoktun”: Her öğrenciden verilen kelimedeki bir sesi temsil etmesi istenir. Ek olan sesi temsil eden öğrenci kelimeye yaklaşırken ikinci ünlüyü temsil eden öğrenci yere çöker.

“Boya! Boya!”: Öğrencilere ünsüzlerin özellikleri kavratılır. Buradan hareketle çalışma kâğıdında yumuşak ünsüzleri boyatarak gizli resme ulaşmaları istenir. Daha sonra ünsüz benzeşmesi ve yumuşamasına uğrayan kelimelerin yazımıyla ilgili kurallar verilir. (6. Sınıf)

Kesme işaretinin kullanımı ile ilgili olarak ses düşmesinin hatırlatılması gerektiğini belirtir:

(A) Şiirde seslerin ölçü dolayısıyla düştüğünü göstermek için kullanılır. (7. Sınıf)

Dil Bilgisi:

Program, yapım eklerinin kavratılması konusunda ses olaylarından yararlanmasını gerekli kılar; fakat bu ses olaylarının neler olduğunu açıkça belirtmez. Eklerdeki ünlülerin değişmesi kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu) ile ilgilidir. Programda ikinci kuralın adının hiç geçmemesi belirsizliğe yol açmaktadır:

(A) Yapım eklerinin işlevleri kavratılırken isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri ayırımına gidilir. Eklerin

sesçe farklı biçimlerinin farklı birer ek olmadığı, aynı ekin çeşitleri olduğu kavratılır. Bu amaçla ilgili ses olaylarına değinilir. Fiilden fiil yapma eklerinin işlevleri ve anlam özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak fiil çatısı konusunda durulur. Burada eklerin kelimeye kazandırdığı anlam özelliklerine ağırlık verilir. (6. Sınıf)

(A) Kelime ve eklerin, ek ile ekin birleşmesinden ortaya çıkan yardımcı ünsüzlerin işlevi kavratılır. (6. Sınıf)

(A) Şimdiki zaman ekinin ünlü daralmasına neden olduğu, “ye-, de-“ fiillerinin “-ecek” ekinden önce ünlü daralmasına uğradığı örneklerden hareketle kavratılır. (7. Sınıf)

Vurgu, bir kazanım olarak geçer ve bu konu ile ilgili etkinlik örneğine de yer verilir. Aşağıdaki açıklama ve etkinlikten konunun yalnızca cümle vurgusu ile sınırlandırıldığını söylemek mümkündür:

(A) Cümlede vurgulanmak istenen ifadeyi belirler. (8. Sınıf)

(E) “Yerlerini değiştirelim”: Cümlede kelime ve kelime gruplarının yeri değiştirilerek vurgunun nereye kaydığı belirlenir. (8. Sınıf)

Programda ses bilgisiyle ilgili bazı konularda açık ve net ifadelerin yer almadığını, konuların daha çok yazma becerisi ve dil bilgisi başlığı altında sıralandığını söylemek mümkündür. Kalınlık-incelik uyumu, ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, ünlü düşmesi, ünlü daralması, yardımcı ünsüzler, vurgu, tonlama, ulama gibi konuların yeri geldiğince anlama ve anlatım becerileriyle ilişkilendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu, ünsüz düşmesi, ses değişmesi, ünlü ve ünsüz türemesi programda adı geçmeyen ses hadiseleridir.

Göğüş’e göre; dil bilgisi derslerinde okutulacak konuların seçilmesi, bu dersin en önemli sorunlarından biridir; çünkü dil bilgisinin bilim olarak kapsadığı bütün konuların, ortaöğretimde ayrıntılarla okutulması, öğrenciye yarar sağlamayacaktır. Dil bilgisi programı yapılırken gözetilecek en önemli ilke, en çok kullanılan kurala, en çok yer vermektir (1978: 340). Bununla beraber unutulmamalıdır ki dil öğeleri bir bütündür. Ses, biçim, anlam, cümle hep içedir. Her ses birimi; biçimi, anlamı, cümleyi etkilediği gibi; her cümle de; sözcük biçimlerini, onların anlamlarını, ses birimlerini kapsamakta, kuşatmaktadır. Nitekim, anlatımın en küçük birimi olarak bilinen cümle, seslerin, hecelerin, sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ayrı ayrı katkıları ve ortak etkileriyle oluşmaktadır. Dil öğretimi ve öğrenimi bir bütünlük içinde verilmeli, her ögeye ait bilgiler öteki öğeleri de ilgilendiren yönüyle kavratılmalıdır (Sağır, 2002: 8). Öğrencilerin anadili gücü ve becerileri aşama aşama gelişir. Her aşama önceki bilgilere, becerilere ve denemelere dayanır. Anadilinde gelişme yığılıcı

(accumulative) dir. Öğrenciler yeni öğrendiklerini eski bildikleriyle birleştirerek kendilerine mal ederler. Yeni bilgi ya da beceri, eski bir dayanak bulmazsa benimsenmez. Bundan dolayı okuma ve anlatım çalışmalarında öğrencilerin yaşları, yetiştirme düzeyleri, duyuş ve düşünüş ilgileri dikkate alınmalıdır. Öğretilecek bilgi ve kurallar da aşama aşama verilmelidir (Göğüş, 1978: 10-11).

Dil bilgisi öğretiminde dil yapılarının kavratılmasında en önemli hususlardan biri de dil bilgisi kurallarının işlevsel bir şekilde öğretilmesidir. Çünkü işlevsel olmayan dil bilgisi kuru ve ezber bilgidir öteye geçmez ve unutulmaya mahkûmdur. İşlevsel dil bilgisi öğretiminde öğrenilen dil bilgisi kural ve tanımlarının konuşmayla ilişkilendirilmesi dil yapılarının işlevsel olarak öğrenilmesini sağlayacaktır. Ünlü veya ünsüzler öğretildikten sonra veya bunların tasnifleri yapıldıktan sonra özellikleri ve işlevleriyle ilgili dil bilgisi konuları da beraberinde sezdirilerek ve işlevi kavratılarak verilse hem dil becerilerine katkı sağlanmış hem de dil bilgisi öğrenilmiş olacaktır. Örneğin büyük ünlü uyumunun ünlülerin art ve ön ünlüler olarak sınıflandırılmasıyla ilgisi verilebilir. Yine düzlük ve yuvarlaklık tasnifinin küçük ünlü uyumu ile geniş ve darlık tasnifinin “y” sesinden kaynaklanan ünlü daralması konularıyla ilgisi birlikte verilmelidir (Erdem, 2012: 240).

Aksan’a göre; insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikleri olduğunu, ses dalgalarıyla nasıl aktararak dinleyene nasıl ulaştırıldığını, dinleyenin bu sesleri almasını, kısacası, dilin ve bildirişmenin ses yönünü inceleyen sesbilim; yalnızca bir dilin ses yönünden incelenmesine yönelirse ses bilgisi adını alır (2000: 26). Ses bilgisi, dilin her düzleminde görülen seslerin yapıları, ses kuralları kadar, bu seslerdeki değişimleri de inceler. Ses bilgisi, hem biçim bilgisiyle, hem de cümle bilgisiyle ilişkilidir; çünkü özlerde görülen biçim bilgisi ve söz dizimlik özellik ve değişiklikler, sözlerin ses yapılarıyla doğrudan ilişki içindedir (Karaağaç, 2012: 17). Ses bilgisi dil bilgisinin temelini oluşturur. Çünkü bir dili tanımanın ilk şartı öncelikle o dilin seslerini ve ses yapısını iyi kavramaktan geçer (Efendioğlu ve İşcan, 2010: 121).

İletişimin en önemli aracı olan dil, ses ile dildir. Ses olmadan dilden bahsedilemez. Dilin ses olaylarını, durumlarını ve özelliklerini her bakımdan inceleyen koldur ses bilgisi. Konuşma kuralları içinde önemli bir yer işgal eder. Türkçenin ses özelliklerini kavrayamayan öğrenci yerel ağızların yönlendirmesinden kurtulamaz. Konuşma eğitimi ses bilgisinin kuralları edinildikten sonra daha verimli olur. Ses bilgisinin öğretiminde yalın kitabi bilgilerden değil, bizzat sesin kullanıldığı malzemelerden yararlanılmalıdır. Sesin karşılığı harfler ve tasnifi, ses uyumları, ses olayları, ses değişimleri ve türemeleri, vurgu ve tonlama

gibi konuların yanında kelime telaffuzlarının da işlenmesi gereklidir (Okur ve Yılmaz, 2010: 280-281). Konuşma becerisinin yanı sıra dinleme, okuma ve yazma becerileri de dilin kurallarını bilmeyi gerekli kılmaktadır.

Dinleme, işitsel olarak gelen mesajların yorumlanabilmesi amacıyla algı ve dikkat süreçlerinin oluşturulmasıdır. Dil bilgisi dinleme sırasında gelen mesajların algılanması ve yorumlanması açısından gereklidir. Çünkü dilin kurallarına uygun olarak kodlanmayan mesajların alıcı tarafından algılanarak yorumlanması ve bu mesajlara geri bildirim verilmesi kolay olmaz. Okuma yazılı ve basılı işaretlerin seslendirilmesi, anlamlandırılması ve yorumlanması işlemidir. Okunan materyalin dil bilgisi kurallarına uygun olması hem okunanların anlaşılma düzeyini artıracak hem de okumada akıcılığın sağlanmasına yardımcı olacaktır. Yazılı anlatımda, konuşulmayan mesajların o anda tekrar edilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle yazılı bir metin oluşturulurken iletilen mesajların doğru, açık ve anlaşılır olması için gerekli bütün tedbirlerin önceden alınması gerekir. Metnin dil bilgisi kurallarına uygun olması, bu tedbirlerden biridir (Temizkan, 2012: 132).

Sonuç olarak, doğru konuşmak, doğru yazmak, doğru anlamak ancak dil bilgisi etkinlikleriyle sağlanabilir. Dil bilgisel kurallar sıralanarak, ezberlettirilerek değil, her bir biçimbirimin işlevi sezdirilerek, anlatıma katkısı kavratılarak, hem iyi bir dil bilgisi öğretimi gerçekleştirilir, hem de başarılı bir Türkçe öğretimi sağlanmış olur (Sağır, 2002: 7).

2. Ses Bilgisi ile Diğer Dil Kuralları Arasındaki Yapısal ve İşlevsel İlişki

Türkçe öğretiminin amaçlarından biri öğrencilerde dil sevgisini ve bilincini uyandırmak, onları dilimizi özenle kullanır duruma getirmektir. Çocuklar Türkçenin zenginliğini, anlatım gücünü sezip kavradıkça anadillerine karşı sevgi duymaya başlar, dilin temel kurallarını ve türlü anlatım biçimlerini öğrendikten sonra da konuşma ve yazma becerilerinde bilinçli hareket etmeye çalışırlar (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 2005:8). Öğrencilerin zihin ve ruh gelişimlerinde iyi bir ana dil eğitiminin ve öğretiminin rolü büyüktür. Türkçe dersi çerçevesinde dil bilgisinin gerekli ayrıntılarına yer verilmeli, güzel anlatımların, metinlerin oluşmasında ana dilin katkısı öğrencilere hissettirilmelidir. Okuma-dil, dinleme-dil, anlama-dil, anlatma-dil ilişkileri sezdirilip kavratılmadan sağlıklı bir ana dil öğretiminden bahsetmek mümkün değildir. Konuşulanları, okunanları, izlenenleri anlama önce dil bilgisinin konularıdır. Önce sözcüklerin, sözcük gruplarının, cümlelerin, paragrafların anlamlarını; anlam ve yapı ilişkilerini bilmek gerekir ki metin, bildiri iyi anlaşılabilir (Sağır, 2002: 7). Dil bilgisi öğretimine yönelik olarak hazırlanan eserlerde (Banguoğlu, 1979;

Gencan, 1991; Ergin, 1997; Gülensoy, 2000; Demir ve Yılmaz, 2005 vb.) genel olarak dilin temel kavramları ile ilgili bilgilerden sonra ilk sırayı ses bilgisinin aldığı görülür. Bu durum dilin diğer kurallarının ses bilgisi üzerine inşa edildiğini, ses öğretimi ile diğer dil bilgisi konuları arasında yapısal ve işlevsel bir ilişki olduğunu gösterir.

Ses, dilin “atomu” veya “ en küçük birimi”dir (Karakaya, 2007: 69). Küçüktür, fakat dilin esas maddesidir. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün dil birlikleri seslerden yapılır. Heceler, ekler, kökler, kelimeler, kelime grupları, cümleler hep **a, c, ü, ı, z**, gibi birtakım seslerin birleşmesi ile meydana gelirler. Bu dil birliklerini unsurlarına parçaladığımız zaman en sonunda karşımıza bir unsur çıkar ki artık onu parçalayamayız. İşte bu sestir. Demek ki ses parçalanamayan en küçük dil birliğidir, dil unsurudur (Ergin, 1994: 73). Sesler birleşerek heceleri, heceler de birleşerek sözcükleri oluşturur. Bu birleşmenin gerçekleşmesi, belli seslerin belli bir düzen içinde bir araya gelmesiyle mümkündür. Sesler rastgele değil, ayırıcı özelliklerine bağlı olarak birleşip ses birlikleri oluştururlar. Dolayısıyla anlamlı bir ses birliği olan sözcüğün yapısını da seslerin bir araya geliş biçimi belirler (Özkırımlı, 2006: 94).

Bir dilin başka dillerden ayrılan yönlerinden biri, onun ses düzenidir. Bir dil bir başkasından –eğer bir yakınlıkları, bir akrabalıkları yoksa- seslerinin niteliği açısından bütün bütün ayrılır. Ses düzeni deyince de bir dilde var olan sesleri ve bunların niteliklerini anlıyoruz. Bu niteliklerin başında da ünlü ve ünsüzlerin (vokal ve konsonların) çıkış yerleri ve biçimleri açısından özellikleri (Aksan, 2001: 19) akla gelir.

Türkçede bilindiği gibi sekizi ünlü olmak üzere toplam yirmi dokuz ses vardır. Bunların her birinin farklı farklı özellikleri söz konusudur. Bu seslerden hangisinin düz, yuvarlak, dar, geniş; sert, yumuşak olduğu ses bilgisi öğretimi aracılığıyla gerçekleşir. Ayrıca Türkçenin temel özellikleri de yine bu konunun üzerinde durulması ile kavratılabilir. Dolayısıyla bu durum; dil bilincine sahip insanların yetişmesini sağlayacaktır. Öncelikle bu başlık altında Türkçenin kendine has ses özellikleri sıralanarak dilimizin genel anlamda nasıl bir ses yapısına veya ses düzenine sahip olduğu gösterilmeye çalışılmalıdır. Burada sıralanacak özellikler Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerini belirlemede de ölçüt olmalıdır (Efendioğlu ve İşcan, 2010: 122). Örneğin Türkçe sözcüklerde o, ö seslerinin yalnız ilk hecede bulunabileceği, iki ünlünün ve aynı sesteki iki ünsüzün yan yana gelebileceği gibi daha pek çok özellik kavratılabilir.

Yeni Türkçe Öğretim Programı’nda 6. Sınıf için belirlenen konuların başında kök ve ek kavramları gelmektedir. Bilindiği gibi Türkçede kökler değişmemekte; yani aslını korumaktadır. Oysa ekler kendinden önceki seslere bağlı olarak değişim göstermektedir. Ses

olayı olarak ifade edilen bu durum; beraberinde ses bilgisi eğitimine de gerekli kılmaktadır. Ayrıca Türkçe dersinin doğru yazma ve konuşmaya dayalı olduğu düşünüldüğünde bu durumun temel dil becerileri ile olan etkisi de unutulmamalıdır. Ses benzeşmesini bilmeyen bir öğrencinin “-ci, -daş, -ce...” gibi yumuşak ünsüzle başlayan eklerin” -çi, -taş,- çe...” gibi sert ünsüzlere dönüştüğünü anlaması oldukça zor olacaktır.

Örnek: -ce: İnsan-*ca*, Dost-*ça*; -cak: Oyun-cak,; -cuk: Kuzu- *cuk*, Kulak-*çık*; -ci: Göz-*cü*, Kitap-*çı*; -cil: Ev-*cil*, Balık-*çıl*; -deş: Yol-*daş*, Meslek-*taş* vb.

6. Sınıf dil bilgisi konularından olan ismin hâl ekleri; yine ses benzeşmesi ile ilgili kuralların bilinmesini gerektirmektedir; çünkü ismin bulunma (-de) ve ayrılma ekleri (-den) sonu sert ünsüzlerden biriyle biten bir sözcükten sonra “-te” ve “-ten” eklerine dönüşmektedir: Ateş-de: Ateşte; Mutfak-dan: Mutfaktan vb. Ayrıca 8. Sınıf konusu olan fiilimsilerde de yine bu temel üzerinde yükselir: dikçe> tikçe: Ses gittikçe yükseliyordu.

7. Sınıf Türkçe dersinde yer alan konuların başında kipler gelmektedir. Basit zamanlı eylem çekiminde görülen geçmiş zaman; birleşik zamanlı eylem çekimlerinde ise hikâye birleşik zaman olarak bilinen “-di” ekinin sert ünsüzlerden sonra “-ti, -tı, -tu, -tü” ye dönüştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra ek-fiilin geniş zamanının 3. kişi çekimlerinde görülen -sıklıkla kullanılsa da- “-dir” ekinin benzeşme olayından dolayı “-tir” şekline dönüştüğünü söylemek mümkündür: Koş-du: Koştı; Ocak-dir: Ocaktır vb.

Eklerin kullanımı ile ilgili olmak üzere dikkat çeken bir diğer konu ise; Türkçede küçük ünlü uyumu olarak da bilinen düzlük-yuvarlaklık uyumu ile ilgilidir. Bu kurala göre “o, ö” sesleri yalnızca sözcüğün ilk hecesinde bulunmalı (-yor eki dışında) ve düz ünlülerden sonra düz ünlüler (a, e, ı, i’den sonra a, e, ı, i,); yuvarlak ünlülerden (o, ö, u, ü) sonra ise ya dar yuvarlak (u, ü) ya da düz geniş ünlüler (a, e) gelmelidir. Bu uyuma göre eklerdeki ünlüler kendinden önceki ünlüye uyum sağlamak durumundadır:

Örneğin, “ -li” eki; “-lı, -lu, -lü” şeklinde görülebilir: ev-*li*, kar-*lı*; su-*lu*; tür-*lü*; temiz-*lik*, kitap-*lık*, marangoz-*luk*, göz-*lük* vb.

Dil bilgisi öğretiminde öğrencilerin sıklıkla karşılaştığı konulardan bir diğeri ses yumuşamasıdır. Sonu “p, ç, t, k” ünsüzlerinden biri ile biten bir kelimeye ünlü ile başlayan bir ekin gelmesi sonucu “ b, c, d, g, ğ” ye dönüşen dil unsurları yumuşama olayını meydana getirirler. Ses yumuşaması, sert sessizlerin yumuşaması ya da kısaca yumuşama olarak ifade edilen bu ses olayı 6. Sınıf ders kitaplarında iyelik ve hâl ekleri; 7. Sınıf Türkçe kitabında ise gelecek zamanın kullanımı -1. kişi çekimlerinde- konularında varlığını hissettirir. Ayrıca 8. Sınıf düzeyinde ele alınan sıfat-fiil bahsinde de yumuşamadan yararlanır. Örnek: Ağaç-ı>

ağacı; çiçek-e> çiçeğe; kitap-ımız> kitabımız; kâğıt-ı> kâğıdı; renk-i> rengi; gel-ecek-im> geleceğim; yap-acak-ız> yapacağız, okuduğunuz kitaplar, dinlediğim şarkı, yazacağın masal vb.

Ses düşmesini ünlü, ünsüz ve hece düşmesi olarak üçe ayırmak mümkündür. Gerçi araştırmacılar (Efendioğlu ve İşcan, 2010) bu ses olayını ön, son ve iç seste düşme diye alt birimlere ayırıp eş zamanlı ve art zamanlı diye gruplara ayırsalar da konunun dağılmaması ve düzeye uygunluğu adına bu çalışmada genel sınıflandırma yeterli görülmüştür. Türkçede iki heceli bazı sözcüklerin ünlü ile başlayan bir ek alması durumunda ikinci hecedeki dar ünlünün düşmesi sonucu görülen bu ses olayı özellikle sözcüklerin doğru ve düzgün kullanılması bakımından son derece önemlidir. Her düzey için geçerli olan ve güzel konuşma; yazma becerilerine destek olacak olan ses düşmesi Türkçenin temel kuralları arasında görülmektedir. Ses düşmesine birkaç örnek vermek gerekirse: Ağız-ı: ağızı, Burun-u: burnu, Boyun-u: boynu... Bunun yanı sıra “-la ve -er, -uk, -ı” eklerinin de ünlü düşmesine neden olduğu görülür: sarı-ar-> sarar-, yeşil-er> yeşer-; sızı-la> sız-la-, koku-la> kokla-, , ayır-ı> ayır-, savur-uk> savruk vb. Ünsüz düşmesi ise sonu “k” sesiyle biten sözcüklere “-cik” “-cek” ve “-l” eklerinden birinin getirilmesi sırasında görülür: ufak-cık> ufa-cık, minik-cik> minicik; büyük-cek> büyücek; alçak-l> alçal-, yüksek-l> yüksel- vb. Hece düşmesi ise şu örneklerde görülür: Pazar-ertesi> Pazartesi, posta-hane> postane vb.

6. Sınıf dil bilgisi konularından olan yapı bilgisinin öğretiminde yine ses düşmesi olayına sıklıkla başvurulur. Örnek: Ayır-ım: ayırım (türemiş sözcük), Uyu-ku: uyku (türemiş sözcük); Ne asıl: nasıl (birleşik sözcük); Ne için: niçin (birleşik sözcük); Cuma-ertesi: cumartesi (birleşik sözcük) vb.

7. Sınıf'ta öğretilmesi karara bağlanan birleşik fiiller konusu; bu hadisenin bilinmesini gerekli kılmaktadır; çünkü yardımcı eylemle kurulan fiillerin bazılarında ses düşmesi görülebilmektedir. Öğrencilere bazı eylemlerin yardımcı fiille birleşmeleri sonucunda da ses düşmesinin yaşanabileceği belirtilir: Sabır et-: sabret-; Kayıp et-: kaybet-... Bu ses olayı yazım ve noktalamayı da etkilemektedir. Şiir ile ilgili bilgiler verilirken kesme işaretinin ölçüyü sağlamak amacıyla bazı sesleri düşürdüğü dile getirilir.

“Karac’oğlan der ki n’eyleyip n’etmek

Bir fikrim var şu sılayı terk etmek; (Karaer, 1988: 73)”

Daralma sonu düz geniş (a, e) ünlülerden biriyle biten kelimelere “-yor” ekinin getirilmesiyle oluşur. Bu ses olayı de(mek) ve ye(mek) fiillerine “-en, e, erek, ecek,” gibi eklerin getirilmesiyle de meydana gelir. Söyleyişte kolaylık sağlayan bu durum, sözcüklerin

doğru kullanılması bakımından da önemlidir: Başla-yor > başlıyor; söyle-yor> söylüyor; gel-me-yor> gelmiyor; ye-yor> yiyor; ye-y-e> yiye, de-y-ecek >diyecek, ye-y-ip> yiyip, de-y-erek >diyerek vb.

Türkçede hemen her düzey dil bilgisi dersinde karşılaşılan bir diğer konu; yardımcı ünsüzler (kaynaştırma ünsüzleri)dir. Bilindiği gibi dilimizde ünlü ile biten bir sözcükten sonra yine ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde araya “-n, s, y, ş” ünsüzlerinden biri girer. “-n” sesi, iyelik ekinde sonra ismin bulunma ve ayrılma hâl eklerinin getirilmesi durumunda da bağlayıcı bir konum üstlenir: kapı-s-ı-n-da; araba-s-ı-n-dan vb. Türkçenin karakteristiğini belirleyen bu sesler; daha çok şu durumlarda kendisini gösterir:

1. Tamlayan ekinin öğretilmesi sırasında (6. Sınıf)

Kapı-n-ın, sıra-n-ın, elbise-n-in...

2. Üçüncü tekil iyelik ekinin ve yönelme hâl ekinin gösterilmesinde

Sıra-s-ı, araba-s-ı, meyve-s-i; kedi-y-e, masa-y-a, halı-y-a...

3. Üleştirme (paylaştırma) ekinin öğretiminde:

İki-ş-er, yedi-ş-er, altı-ş-ar...

4. “ile” sözcüğünün ünlü ile biten sözcüklere bitişik yazılmasıyla:

Silgi-ile> silgi-y-le, araba-ile> araba-y-la

4. Eylem çekimlerinde (7. Sınıf)

Gel-meli-y-iz, oku-y-un, yaz-ma-y-a-y-ım...

5. Ek-eylemin öğretiminde

İnce-y-miş, hasta-y-sa, öykü-y-dü...

6. Fiilimsilerin öğretiminde (8.Sınıf)

Başla-y-an, oku-y-up, yürü-y-erek...

Ses türemesi ünlü ve ünsüz türemesi olarak iki şekilde görülür. Ünsüz türemesi en bariz şekilde yabancı dilden Türkçeye girmiş tek heceli bazı sözcüklerin yardımcı eylemle kullanılması sırasında görülür. Bu durumun nedenleri ile açıklanması; konunun kavratılması bakımından kolaylık sağlayacaktır. Birkaç örnek: His etmek: hissetmek; zan etmek: zannetmek, red etmek: reddetmek vb.

Ünlü türemesi ise daha çok küçültme ekinin bazı sözcüklere getirilmesi ve pekiştirme sözcüklerinin oluşumu durumunda görülür: çepeçevre, sapasağlam; bir-cık> bir-i-cık, az-cık> az-ı-cık vb.

Ton, vurgu, ezgi kavramları dil bilgisi kazanımlarında değil, okuma ve konuşma öğrenme alanlarında verilmiştir ve program bu kazanımlarla dil bilgisi arasında bir bağlantı

kurmamıştır. Oysa bu kavramlar ses bilgisi (fonetik) ile ilgilidir. Bu sebeple, öğretmen, öğrencilere konuşma ya da sesli okuma yaptırırken, ton, vurdu ve ezginin fonetik açıdan önemine değinmeli, çalışmalarını dil bilgisi ile bağlantılı olarak yürütmeli ve Türkçenin ton, vurgu ve ezgi açısından anlamaya ne kadar elverişli bir dil olduğunun üzerinde durmalıdır (Baş, 2012: 200). Vurgu, sesin heceler yoluyla kelime ve anlama dönüşmesinde etken olan ses öğelerinden biridir. Söz gelişi *Fatma güzel'ce bir kızdı. Bildiklerini gü'zelce anlattı* cümlelerinin güzelce kelimelerinde yer alan vurgu değişikliği, bu kelimelerin anlamlarını da etkilemiş, birini küçültme sıfatına, ötekini pekiştirme zarfına dönüştürmüştür. Bunun gibi, *İzmir'in kurtuluş günü 9 Eylül'dür ve Arkadaşım 'Kurtuluş'ta oturuyor* cümlelerinde yer alan kurtuluş kelimelerindeki vurgu farkları da sesteki anlamaya uzanan etkidir (Korkmaz, 2009: 8). Vurgu sözcük türlerinin yanı sıra cümlenin öğeleri ve cümle türleri (yüklemine yerine ve türüne göre) ve ilişkilendirilebilir. Ayrıca etkili şiir okumanın ton, tonlama ve vurguya dikkat etmekten geçtiği unutulmamalıdır.

3. Türkçe Ders Kitaplarında Ses Olaylarının Öğretme Durumu

Türkçede kelime çekimi ve üretimi yalnız sonekler (suffixe) ve ses kurallarına bağlı eklemeler (suffixation) yoluyla yapıldığı için dilde kelime ve söz geniş ölçüde ses değişimlerine uğrar (Banguoğlu, 2007: 23). Dildeki bu değişimlerin bilinmesi dilin yapısı ve özelliklerinin de bilinmesi anlamına gelir. Bu açıdan düşünüldüğünde ses bilgisinin dil öğretimi ile doğrudan bir ilişki içinde olduğu ve Türkçenin doğru ve güzel kullanımına katkı sağlayacağı açıktır. Efendioğlu ve İşcan'ın yaptığı araştırmaya göre (2010: 121) Türkçede ses bilgisi konularının bolluğu ve çeşitliliği, öğretimde bilimsel tasnifi zorunlu kılmaktadır. Ses bilgisi konularının en önemli kısmını oluşturan ses olaylarının ise sınıflandırma yapılmadan aktarılması bütün bilgilerin birbirine karışmasına sebep olabilmektedir. Şu ana kadar genel dil bilgisi kitaplarında ve Türkçe/Türk Dili ders kitaplarında sesler çoğu zaman yüzeysel bilgilerle geçiştirilmekte ses olayları ise eş zamanlı-art zamanlı oluşları bile dikkate alınmadan rastgele sunulmaktadır. Ses olaylarının özüne inilmeden ve içerik sınıflandırması yapılmadan verilmesi ise, öğrencilerde zihin karmaşası oluşturmaktadır.

Dil bilgisi öğretiminde konu sıralamasının nasıl olması gerektiği konusunda bu programda sesteki cümleye doğru bir sıralama benimsenmiştir. Konular her sınıf için kademeli olarak ayrılmıştır. Öğretim sürecini kolaylaştırmayı amaçladığı anlaşılan bu uygulamanın olumsuz yönü bir önceki sınıfa ait konuların tekrarına ilişkin yeterli yönlendirmeyi yapamamasıdır (Balci, 2012: 42). Konular arasında güçlü bir bağın kurulmaması bilginin

yapılandırılarak öğretilmesi ilkesine uygun düşmemekte ve bir üst becerinin kavratılmasında zorluklara neden olmaktadır. Onan'a göre (2012: 89) 6,7 ve 8. Sınıf ders kitaplarında herhangi bir dil bilgisi konusunun öğretimi genel olarak şu temel süreçlerden meydana gelmektedir:

1. Konu ile ilgili sezdirme etkinliği
2. Dil bilgisi kuralının ortaya konması
3. Konuyu kavratmaya yönelik etkinlik
4. Cümle içerisinde kullanmaya ve tespit etmeye yönelik çalışma
5. Etkinlik yoluyla pekiştirme çalışması
6. Tema değerlendirme soruları ile tekrar çalışması
7. Öğrenilen konunun, yeri geldikçe, yazma, konuşma ve dinleme çalışmalarında hatırlatılması

Bu çalışmada 2013-2014 eğitim-öğretim yılında okutulması karara bağlanan 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe dersi kitapları incelenmiş ve ses olaylarının ele alınışı ile ilgili şu tespitlere ulaşılmıştır:

Kalınlık-İncelik Uyumu: Bu konu ile ilgili sezdirme etkinliği yapılmış, kural açıkça ortaya konulmuştur. Ayrıca etkinlikler yoluyla konunun pekiştirilmesi sağlanmıştır. Tema değerlendirmesinde yalnızca bir soru bu kurala yöneliktir. Kalınlık- incelik uyumuyla ilişkili bir diğer husus ise bu kuralın 8. Sınıf Çalışma Kitabı'nda "Büyük Ünlü Uyumu" adıyla geçmesidir. Ders kitapları arasındaki terimsel farklılık Türkçe derslerinde önemli bir kaynak olan Yazım Kılavuzu'nun kullanımı sırasında da ortaya çıkmaktadır. Çünkü Türkçe Öğretim Programı (2006) ve ders kitaplarında "Kalınlık-İncelik Uyumu" olarak bilinen bu kural TDK'nin çıkardığı Yazım Kılavuzu'nda (2009; 2012) "Büyük Ünlü Uyumu" olarak yer almaktadır.

Bir kavramın birden çok terimle karşılanması sözcük hazinesi bakımından olumlu bir durum olsa da bilgilerin kodlanması durumunda karışıklığa neden olarak öğrenmeyi güçleştirmektedir. Hengirmen'e göre Türkçede en zor konu terim ve sözcüklerin seçimi konusudur. Çünkü bütün dilciler, kendilerine göre bazı terimler üretmiş ya da seçmiş, dili içinden çıkılmaz bir duruma sokmuşlardır. Bütün dilcilerin benimseyebileceği ortak prensipler üzerinde bir anlaşmaya varılırsa, Türkçe büyük bir kargaşadan kurtulabilecektir (2005: 46). Bu kuralın bütün ders kitaplarında aynı terimle karşılanmasının yanı sıra terimlerden birinin parantez içinde gösterilmesi de bu sorunu kısmen çözecektir. Kalınlık – incelik kuralı ders kitaplarında üzerinde en çok durulan konulardan biridir; fakat yine de bu kuralın işleyişine yönelik birtakım eksikliklerden söz etmek mümkündür. Öncelikle bu kuralın

Türkçenin yapısı ile olan ilişkisine de dikkat çekilmeliydi. Anne, elma, kuzey... gibi yapısı sonradan değişmiş Türkçe sözcüklerin kullanımına yönelik açıklamalar da ders kitabında yer almalıydı. Aşağıdaki etkinlik kalınlık-incelik kuralını kavratmaya amaçlamaktadır. Türkçe ders kitabında bu kural önce sezdirilmiş, sonrasında da örneklerle desteklenmiştir (2013a: 55).

“Aşağıdaki kelimeleri kalınlık-incelik kuralına göre inceleyerek ilgili sütunlara yazınız.

Baklagil, tohumluk, meslektaş, sıvacı, gömlekli,
sabahleyin, karpuzlar, işlerken, kalmadılar, kardeşlik

Kalınlık-incelik kuralına uyanlar

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Kalınlık-incelik kuralına uymayanlar

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Ünsüz Benzeşmesi: 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda sert ve yumuşak ünsüzlerin kavratılmasından sonra konunun öncelikle sezdirilmesi ve sonrasında da kural olarak verilmesi istenmiştir. Etkinliklerle beceriye dönüştürülmesi amaçlanan ses benzeşmesinin tema değerlendirmesinde yer almadığı görülmektedir. Yazma becerisi ile ilişkilendirilen bu kuralın yalnızca sözcük düzeyindeki örneklerle pekiştirilmesi dikkat çeken bir diğer husustur. Ünsüzlerin benzeşmesi kuralını kavratmaya dayalı örnek şöyledir (2013a: 63):

“Aşağıdaki kelime ve ekleri inceleyiniz. Kelimelere getirilmesi gereken ekleri örnekteki gibi yuvarlak içine alınız.

taraf	→ -da → -ta	yol	→ -da → -ta	büyük	→ -ce → -çe	çağ	→ -da → -ta
çınar	→ <input type="text"/> → -da → -ta → <input type="text"/>	yürüt	→ -dü → -tü	kitap	→ -cı → -çı	kaz	→ <input type="text"/> → -dı → -tı
biç	→ -gi → -ki	üç	-de -te	iş	-ci -çi	as	-gı -kı

Ünlü Düşmesi: 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda dar ünlülerin kavratılmasından sonra ünlü düşmesine yer verildiği görülmektedir. Etkinliklerle beceriye dönüşmesi amaçlanan bu kural bitişik sözcüklerin oluşumu ile ilişkilendirilmiştir. Ünlü düşmesi tema değerlendirmesinde sıklıkla ele alınan iki ses olayından biridir. Bu durum Türkçe ders kitabında şöyle geçer:

“Öğrencilerinize bir kavramı karşılamak için iki veya üç kelimenin yan yana getirilmesiyle oluşan kelimelere birleşik kelime dendiğini hatırlatınız. Onlara birleşik kelimelerin bitişik ve ayrı olmak üzere iki şekilde yazıldığından bahsediniz. Örnek olarak ‘dikkat etmek, affetmek, hasta olmak, kaybolmak’ kelimelerini tahtaya yazınız. Kelimeler yan yana yazılırken ses düşmesi, ses türemesi ve ses değişmesine uğrarsa bitişik yazıldığını belirtiniz. Ses olaylarını görmelerini sağlamak amacıyla kelimeleri aşağıdaki gibi yazınız. Kayın+ana---kaynana, keşif+etmek---keşfetmek, pazar+ertesi----pazartesi, sütlü+aş---sütlaç (2013a: 192)”

Ünsüz benzeşmesi ve ünlü düşmesi ile ilgili kuralları hatırlatmayı amaçlayan sorular ise şöyledir (2013a: 78):

“B. Aşağıdaki cümlelerden doğru olanların başına “D”, yanlış olanların başına “Y” yazınız.

(.....) “Olaylar aniden gelişti.” cümlesinde ünsüz benzeşmesine uğrayan bir kelime vardır.

(.....) “Bu konudaki fikrim hâlâ değişmedi.” cümlesinde ünlü düşmesi vardır.”

C. Aşağıda bazı ses olayları ve bunları örnekleyen kelimeler verilmiştir. Ses olayının başlarındaki numaraları o ses olayının görüldüğü kelimenin başına yazınız

Ses Olayları

1. Ünlü Düşmesi
2. Benzeşme

Kelimeler

- (...) attı
(...) omzu
(...) düştü

Yardımcı Ünsüzler: Bu ses olayı; programda ve onun paralelinde hazırlanmış olan 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda "Yardımcı Ünsüz" 8. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda ise Kaynaşma olarak geçmektedir. Terim farklılığının aynı zaman da bir sorun olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Cümle düzeyindeki örneklerle sezdirilen bu kazanımın, etkinliklerle beceriye dönüşmesi amaçlanmıştır. Yardımcı ünsüz konusunun tema değerlendirmesinde yer almadığı görülmektedir. Buna karşın ses olayının iyelik ve hâl ekleriyle ilişkilendirilmesi olumlu bir durumdur.

Ses Türemesi: Türkçe ders kitaplarında bu ses olayı ile ilgili herhangi bir sezdirme etkinliği olmadığı gibi kuralı öğretmeye dayalı bir çalışma da yoktur. Yalnızca birleşik sözcüklerin oluşumu ile ilgili bilgilerin verilmesi sırasında ses türemesine değinildiği görülmektedir. Örnek: affetmek (2013a: 192). Bu konunun, etkinlikle desteklenmemesi kuralın, beceriye dönüşmesini güçleştirecek bir durumdur. Ders kitabında birleşik sözcüklerin doğru yazılışları için ses bilgisinin bir alt beceri niteliği taşıdığı şu sözlerle belirtiliyor:

Konuyu toparlamak amacıyla öğrencilerinize birleşik kelime oluştururken kelimelerden hiçbiri anlam değişikliğine uğramıyor ve kelimelerde herhangi bir ses olayı yoksa bu tür birleşik kelimelerin ayrı yazıldığını söyleyiniz (2013a: 192).

Bu açıklamaya karşın, ses olaylarının birer örnekle geçiştirilmesi konunun ön becerilerinin kavratılması konusunda yeterli olmadığını gösteriyor.

Ses Değişmesi: Birleşik sözcüklerin işleyişinde adı geçen bu kural ile ilgili tek örnek sütü+aş---sütlaç (2013a: 192) sözcüğüdür. Ses değişmesi ile ilgili kavratma ve pekiştirme etkinliklerine daha fazla yer verilmeliydi.

Daralma: Bu ses olayı 7. Sınıf Türkçe ders kitabında yer almaktadır. Şimdiki zaman ile ilişkilen bu kural sözcük düzeyindeki örneklerle verilmeye çalışılmış; fakat etkinliklerle desteklenmemiştir.

“**NOT:** Öğrencilerinize sonu –a, -e ile biten fiillerin –yor kip ekini aldığında a, e geniş ünlülerinin dar ı, i, u, ü, ünlülerine dönüştüğünü belirtiniz.

Örnek: yakala-yor → yakalı-yor; ara-yor → arı-yor (2013b: 75)”

Ses Yumuşaması: Bu ses olayı, iyelik ve hâl eklerinin kavratışına yönelik etkinliklerde sezdirilmeye çalışılmış; fakat kural olarak ortaya konulmamıştır. Dil bilgisi öğretiminde çokça kullanılan bu kuralın etkinliklerle beceriye dönüşmemesini bir eksiklik olarak görmek mümkündür.

Düzlük-yuvarlaklık Uyumu (Küçük Ünlü Uyumu): Eklerin işlevi konusunda sezdirilmiş; fakat kural olarak ortaya konulmamıştır.

Vurgu, Ulama, Ton, Tonlama: Bu ses olaylarının okuma, dinleme ve konuşma ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Bununla beraber vurgunun dil bilgisi ile olan bağı üzerinde de durulmuştur. Cümlelerin öğeleri konusunda ele alınan bu konunun yalnızca kurallı eylem cümleleriyle sınırlı tutulması eleştirilecek bir durumdur; çünkü isim ve devrik yapı cümlelerde de vurgu söz konusudur. Bu konuyla ilgili birkaç örnek cümle türlerini sezdireceği gibi, cümle vurgusunun kapsamını da genişletecektir.

Ses olayları ile ilgili konuları hatırlatmaya dayalı olan aşağıdaki etkinlik, 8. Sınıf tema değerlendirmesinde (Şahin, 2013: 135) yer almaktadır. Oysa incelenen kitaplarda ses olaylarından bazılarının sezdirilme düzeyinde kaldığı, bir kısmına ise hiç değinilmediği görülmüştür. Konular arasındaki bu kopukluk ve farklılık; düzeylere göre hazırlanmış kitapların birbirini tamamlamadığını göstermektedir.

“Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın

Bu toprak, bir devrin battığı yerdir.

Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın,

Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu şiirde, aşağıda belirtilen ses olayları varsa parantez içine (+) yoksa (-) yazınız.

- Ünlü düşmesi ( )
- Ünsüz yumuşaması ( )
- Ünsüz benzeşmesi ( )
- Ünlü daralması ( )
- Ünsüz türemesi ( )
- Büyük ünlü uyumuna aykırılık ( )
- Küçük ünlü uyumuna aykırılık ( )
- Ünlü türemesi ( )
- Kaynaştırma ( )
- Ulama ( )”

SONUÇ

Dil bilgisi ana dili eğitiminde bir amaç değil araç olarak kullanılması gerektiğinden bir dilin gramatikal yapısının bilinmesi o dilin anlama ve anlatma dil becerileri açısından da önemlidir (Erdem, 2012: 240).

Her dilin kendine özgü kuralları vardır; bu kuralları bilmek ve yerinde uygulamak dile hâkim olmak demektir. Sözcük kök ya da gövdelerine birtakım seslerin getirilmesi ile meydana gelen ses olayları; Türkçenin özelliklerinin kavratılmasına, doğru kullanılmasına olanak sağlar. Ayrıca kuralların bir nedene dayandırılması ve konular arasında güçlü bir ilişkinin kurulması, ses bilgisi öğretimini gerekli kılmaktadır. Yapılandırmacı Yaklaşım'ın ilkelerine göre hazırlanmış olan 2006 tarihli Türkçe Öğretim Programı; dil bilgisi öğretiminde kuralların düzeylere uygun olarak aşamalı bir biçimde verilmesini, anlama ve anlatım becerileri ile ilgili dil etkinliklerinde uygulanmasını, örneklerle pekiştirilmesini ve beceriye dönüşmesini amaçlamaktadır.

Programda ses bilgisiyle ilgili olarak kalınlık-incelik uyumu, ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, ünlü düşmesi, ünlü daralması, yardımcı ünsüzler, vurgu, tonlama, ulama gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkçe ders kitaplarında yer alan ses olaylarının öğretilme durumları araştırılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

6. Sınıf ders kitabında kalınlık- incelik uyumu, ses benzeşmesi, ses düşmesi, ses değişmesi, yardımcı ünsüz, ses türemesi gibi konular açıkça belirtilmekte; ses yumuşaması, düzlük-yuvarlaklık uyumu ve ünlü daralması konuları ise sezdirilmektedir. Tema değerlendirmesinde ise sadece bir soru ses bilgisi ile ilgilidir. Bu düzey için hazırlanan kitapta ses türemesi ve değişmesine yalnızca birer örnekle değinildiği görülmektedir.

Ünlü daralması 7. Sınıf ders kitabında kural olarak ortaya konulmuş; fakat etkinliklerle pekiştirilmemiştir. Ayrıca bu kazanım, tema değerlendirmesinde de ölçülmemiştir. Ses bilgisi ile ilgili tekrarların yapılmamış olması kitapların pekiştirme ve hatırlatma konusunda yetersiz kaldığını gösterir.

8. Sınıf Türkçe ders kitabında ise ses bilgisine yönelik bilgilerin konuların işleyişinde ele alınmadığı; buna karşın tema değerlendirmesinde ölçmeye dâhil edildiği görülür. Bu durum, kitapların alt ve üst beceriler konusunda birbirini tamamlayamadığını göstermektedir. Bu düzey için hazırlanan kitapta terim farklılığı da göze çarpmaktadır. Programda belirtilen kalınlık- incelik uyumu “büyük ünlü uyumu”, yardımcı ünsüzler “kaynaştırma” olarak geçmekte; ayrıca programda ismi geçmeyen ses olaylarına dair kazanımlar istenmektedir.

Daha çok hatırlatma mahiyetinde olan bu ölçüm; ses olayları ile ilgili bilgilerin önceden verildiği düşüncesinden kaynaklanır.

Bu tespitten hareketle ses olaylarının gerektiğinde yer almadığı, çoğunun sezdirilme düzeyinde kaldığı, bazılarının ise öğretilmeden ölçmeye dâhil edildiği görülmektedir. Ayrıca terimleri adlandırmada bir birliğin olmadığını ve bu durumun karmaşaya sebep olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle düşünüldüğünde araştırmamız - incelenen kitaplar farklı olsa da- ses bilgisi konularının sınıflandırma yapılmadan aktarıldığını, yüzeysel bilgilerle geçirildiğini, özüne inilmeden ve içerik sınıflaması yapılmadan verildiğini tespit eden Efendioğlu ve İşcan'ın (2010) çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Araştırmada konular arasında güçlü bir ilişkisini kurulmadığı ve yeni bilgilerin öncekilerin üzerine inşa edilmediği de dikkat çeken bir diğer husustur. Gerek ses bilgisi konuları ve gerekse ses bilgisiyle diğer kazanımlar arasında bir bağın kurulmamış olması bilginin yapılandırılarak öğretilmesi ilkesine uygun düşmemekte ve bir üst becerinin kavratılmasında zorluklara neden olmaktadır.

Sonuç olarak; dil bilgisi öğretimi öğrencilerin ön yeterlilik bilgilerine uygun olarak bir bütünsellik içinde verilmelidir. Kurallar; ne gereksiz ayrıntılar içinde kaybolmalı ne de yüzeysel bilgilerle geçirilmelidir. Sezdirilen konular daha sonra destekleyici bilgi ve etkinliklerle kavratılmalıdır. Ayrıca bu zincirin temel halkaları konumundaki konular da yerinde ve zamanında öğrencilere aktarılmalıdır. Türkçe eğitiminde birçok konuya temel olan ve dilin diğer kuralları arasında bir nedensellik zinciri kuran ses olaylarının; anlama (okuma, dinleme) ve anlatım (yazma, konuşma) becerilerini geliştireceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.
- Aksan, D. (2001). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Balcı, A. (2012). Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programlarında Dil Bilgisi Öğretimi. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. (s. 1-44). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1979). *Ana hatlarıyla Türk Grameri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baş, B. (2012). Okuma ve dinleme eğitimi açısından dil bilgisi öğretimi. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. (s. 197-226). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2005). *Türk Dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dolunay, S. K. (2012). Dil bilgisi öğretiminde temel yaklaşımlar, yöntemler, teknikler. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. (s.105-127). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TEAD]* 43, Erzurum.
- Erdem, İ. (2012). Konuşma eğitimi açısından dil bilgisi öğretimi. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. (s.229-260). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak /Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ergin, M. (1997). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak /Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gencan, T. N. (1991). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hengirmen, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaer, M. N. (1988). *Karacaoğlan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karakaya, Ş. (2007). *Dil Gelişimi ve Dil Politikası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F. ve Sever, S. (2005). *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Komisyon (2013a). *İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı 6*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Komisyon (2013b). *İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı 7*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınlar.
- MEB (2004). *İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Erişim: <http://ttkb.MEB.gov.tr/program2.aspx>
- MEB (2009). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- Okur, A. ve Yılmaz, Y. (2006). Dil Bilgisi Öğretimi. İçinde C. Yıldız (Ed.), *Türkçe Öğretimi*. (s. 227-310). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Onan, B. (2012). Dil Bilgisi Öğretiminde Temel İlkeler ve İzlenen Aşamalar. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. (s.71-102). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özkırımlı, A. (2006). *Türk Dili ve Anlatım*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sağır, M. (2002). *İlköğretim okullarında Türkçe Dil Bilgisi öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şahin, D. (2012). *İlköğretim Türkçe öğretmen kılavuz kitabı 8*. Ankara: Ada Yayıncılık.
- Temizkan, M. (2012). Metin Temelli Dil Bilgisi Öğretimi ve Uygulamaları. İçinde M. Özbay (Ed.), *Türkçe Eğitimi açısından dil bilgisi öğretimi* (s.129-150). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- TDK (2009). *Yazım kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2012). *Yazım kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünalın, Ş. (2006). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.